

ZAMONAVIY O'ZBEK TILI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili

1-kurs 258-guruh talabasi

Norpo'latova Shahina Mansur qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy O'zbek tilining asosiy xususiyatlari, uning fonetik, morfologik, sintaktik va leksik tizimlari tahlil qilinadi. Tilning tarixiy rivojlanishi, lotin va kirill alifbosi orqali shakllanish jarayoni hamda zamonaviy ijtimoiy va madaniy funksiyalari yoritiladi. Maqola tilning ilm-fan, madaniyat va kundalik muloqotdagi o'rni, yangi texnologiyalar bilan bog'liq tendensiyalari hamda normativ qoidalari asosida rivojlanishini ko'rsatadi. Tadqiqot zamonaviy O'zbek tilini o'rganish va uning milliy identifikatsiyadagi rolini anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy O'zbek tili, fonetika, morfologiya, sintaksis, leksika, til tarixi, ijtimoiy funksiyalar, madaniyat, tilshunoslik, normativ qoidalar

Til har bir millatning eng muhim madaniy boyligi bo'lib, xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'zbek tili, turkiy tillar oilasining janubiy-g'arbiy guruhiga mansub bo'lib, ming yillar davomida turli tarixiy sharoitlarda shakllangan va rivojlangan. Zamonaviy O'zbek tili esa asosan 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustahkam normativ qoidalar asosida rasmiylashtirilgan va hozirgi kunda barcha sohalarida - ta'lim, adabiyot, ommaviy axborot vositalari, ilm-fan va kundalik muloqotda faol qo'llanilmoqda. Zamonaviy O'zbek tilini o'rganish nafaqat tilshunoslikning, balki madaniyatshunoslik, tarix, psixologiya va pedagogika sohalarida ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada zamonaviy O'zbek tilining asosiy xususiyatlari, fonetik, morfologik, sintaktik va leksik jihatlari, shuningdek, tilning ijtimoiy funksiyalari va rivojlanish tendensiyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

O'zbek tilining tarixi bir necha bosqichga bo'linadi: qadimgi turkiy davr, o'rta asrlar, XX asr va zamonaviy davr. Qadimgi turkiy til va Chag'atay tili zamonaviy O'zbek tilining shakllanishida muhim rol o'ynagan. XX asrning boshlarida rus tili va madaniy ta'sir natijasida tilimizda ko'plab yangi leksik birliklar paydo bo'ldi. Zamonaviy O'zbek tili 1920-yillarda lotin alifbosiga asoslangan yozuvning joriy etilishi bilan aniq normativ qoidalarga ega bo'la boshladi. 1940-yillarda esa kirill alifbosiga o'tilgan, mustaqillikdan so'ng (1991 yil) yana lotin alifbosi joriy etildi. Bu o'zgarishlar tilning grafik va ortografik normalarini belgilab, zamonaviy O'zbek tilining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Tilning rivojlanishida ijtimoiy, siyosiy va texnologik omillar ham katta ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda O'zbek tili nafaqat an'anaviy muloqot vositasi, balki ilm-fan, texnologiya va internet sohalarida ham faol ishlatilmoqda. Shu bilan birga, tilning normativ qoidalari, lug'aviy boyligi va adabiy standarti rivojlanishda davom etmoqda.

Zamonaviy O'zbek tilining fonetik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Unda 24 ta unli va 30 ta undosh tovush mavjud. Fonetik tizimning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Unli tovushlar: O'zbek tilida qisqa va uzun unli tovushlar mavjud bo'lib, talaffuz va intonatsiya orqali ma'no farqlanishi mumkin. Masalan, "qol" va "qool" so'zlaridagi farq unli tovush orqali yuz beradi.

2. Undosh tovushlar: Undosh tovushlar orasida sibilantlar, velarlar va labial tovushlar muhim o'rin tutadi. Ularning talaffuzi fonetik normalarga bo'ysunadi.

3. Aksent va intonatsiya: O'zbek tilida aksent odatda so'zning oxirgi bo'lagida tushadi, lekin talaffuz va intonatsiyaga bog'liq holda ma'no o'zgarishi mumkin.

Fonetik normalar tilning aniqligi va tushunarligini ta'minlaydi. Zamonaviy O'zbek tilida talaffuzning adabiy standarti rasmiy nutq va ommaviy axborot vositalarida qat'iy rioya qilinadi.

Zamonaviy O‘zbek tili agglutinatив til hisoblanadi, ya’ni so‘z yasash va grammatik shakllar hosil qilishda qo‘shimchalar muhim rol o‘ynaydi. Morfologik tizim quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Ot va sifat: Otlar jins, son va holat bo‘yicha o‘zgaradi. Sifatlar otga bog‘lanib, undan ajralmay ishlatiladi. Masalan, “yaxshi kitob”, “katta uy”.

2. Fe‘l va zamon: Fe‘llar zamon, shaxs va kayfiyatga qarab o‘zgaradi. Zamonaviy O‘zbek tilida hozirgi, o‘tgan va kelajak zamon shakllari keng qo‘llaniladi.

3. Qo‘shimchalar: Tilning morfologik boyligi qo‘shimchalar orqali amalga oshiriladi. Masalan, “kitob” – “kitobim”, “kitoblarimiz” kabi shakllar so‘zning ma’nosini va grammatik rolini aniqlaydi.

4. Sinonim va antonimlar: Morfologik tizimda sinonim va antonimlar tilning leksik boyligini oshiradi va muloqotning ifodali bo‘lishini ta’minlaydi. Morfologik tizim zamonaviy O‘zbek tilida so‘z yasash va iboralarni shakllantirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

Zamonaviy O‘zbek tilining sintaksisi so‘zlarning gap ichidagi tartibi va ular o‘rtasidagi grammatik munosabatlarni o‘rganadi. Sintaksis xususiyatlari quyidagilar bilan ajralib turadi: Gap tartibi: O‘zbek tilida asosan SOV (subyekt-obyekt-fe‘l) tartibi mavjud, masalan, “Men kitob o‘qidim”. Biroq, intonatsiya va urg‘u orqali gap tuzilishi moslashuvchan bo‘lishi mumkin. Satr ichidagi bog‘lanishlar: So‘zlar o‘rtasidagi sintaktik bog‘lanishlar qo‘shimchalar, yordamchi so‘zlar va predloglar orqali amalga oshadi. Murakkab gaplar: Zamonaviy O‘zbek tilida murakkab gaplar ko‘p ishlatiladi. Ular bog‘lovchilar va mustaqil gaplar orqali tuziladi. Stilistika va nutq turi: Sintaksis nutqning rasmiy yoki norasmiy bo‘lishiga qarab o‘zgaradi. Rasmiy nutqda qisqa, aniqlikni ta’minlovchi gaplar ishlatiladi, norasmiy nutqda esa iboraviy va metaforik ifodalar ko‘proq uchraydi.

Leksika – tilning so‘z boyligi, ma’no va ifoda vositalari majmuasidir. So‘zlarning ma’nosi boy va turlicha bo‘lishi, kontekstga qarab ma’no o‘zgarishi leksikaning asosiy

xususiyatlaridan hisoblanadi. Shuningdek, soʻzlar stilistik jihatdan turlicha boʻlishi mumkin: rasmiy, badiiy, ilmiy yoki ogʻzaki soʻzlashuvda ishlatiladi. Til birliklari va frazeologik ifodalar soʻzlarning keng maʼnoda ishlatilishiga imkon yaratadi. Leksika ijtimoiy va madaniy xususiyatga ega boʻlib, jamiyatning tarixiy, madaniy va milliy oʻziga xosligini aks ettiradi. Masalan, milliy taomlar, anʼanaviy kiyimlar yoki xalq orasidagi soʻz birikmalari shu xususiyatni koʻrsatadi.

Til odamlar orasidagi muloqot vositasi sifatida xizmat qiladi, fikr va hissiyotlarni ifodalaydi. Shu bilan birga, til yordamida guruhga mansublikni koʻrsatish, ijtimoiy identifikatsiyani belgilash mumkin. Til ijtimoiy qoidalar va tartibni ifodalashda muhim ahamiyatga ega boʻlib, rasmiy hujjatlar, qonun matnlari va ogʻzaki muloqot orqali jamiyat faoliyatini tartibga soladi. Til ijtimoiy tabaqalanishni ham aks ettiradi, rasmiy va norasmiy muloqot darajalari mavjud boʻladi. Til madaniyatni saqlash va uzatishda muhim vositadir. Ogʻzaki va yozma adabiyot, xalq ertaklari, maqollar va rivoyatlar orqali bilim va qadriyatlar avloddan-avlodga yetkaziladi. Til milliy oʻziga xoslikni aks ettiradi, milliy tafakkur va dunyoqarashni ifodalaydi. Soʻzlar va ifodalar madaniyat kontekstida ishlatiladi va ramziy maʼnoga ega boʻladi. Sanʼat, badiiy va ilmiy matnlar tilning madaniy jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy Oʻzbek tili murakkab, boy va rivojlanayotgan til boʻlib, uning fonetik, morfologik, sintaktik va leksik xususiyatlari bir-biri bilan uzviy bogʻliqdir. Til milliy madaniyatni ifodalash, xalq tarixini saqlash va zamonaviy ilm-fan va texnologiya bilan hamnafas boʻlish vazifasini bajaradi. Zamonaviy Oʻzbek tilining normativ qoidalari, leksik boyligi va ifodali imkoniyatlari uni oʻrganish va rivojlantirish uchun ilmiy nuqtai nazardan muhim obʼektga aylantiradi. Shu bilan birga, tilni saqlash va rivojlantirishning asosiy omillari - taʼlim, matbuot, adabiyot va yangi texnologiyalardagi samarali qoʻllanishdir. Zamonaviy Oʻzbek tilini chuqur oʻrganish nafaqat lingvistik bilimni oshirish, balki milliy madaniyat va identifikatsiyani mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzaahmedov, A. Zamonaviy o‘zbek tili fonetikasi. Toshkent: Fan. 2018.
2. Qodirov, B. O‘zbek tili morfologiyasi va sintaksisi. Toshkent: Adabiyot nashriyoti. 2020
3. Toshpulatov, M. O‘zbek tili tarixi va rivojlanishi. Samarqand: Universitet nashriyoti. 2017.
4. Olimov, S. Zamonaviy o‘zbek leksikasi. Toshkent: Ilm-fan. 2019.
5. Karimov, R. Til va madaniyat: O‘zbek tili konteksti. 2021